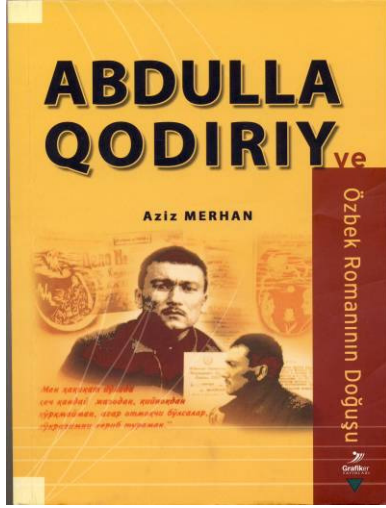

Aziz Merhan (2008), *ABDULLA QODİRİY VE ÖZBEK ROMANININ DOĞUŞU*,
Grafiker Yayınları, Ankara.

Erkan HİRİK*

Türkistan’da Edîb-i Evvel ve Edîb-i Sâni (Münevver Kari), Üstaz-ı Evvel (Seidresul Azizi), Muallim-i Sani (Aliaskar Kalinî), Birinci Muallim ve İkinci Muallim (Abdulla Avlanî) gibi ders kitaplarında mevcut olan bazı şiir ve hikâyeler yeni edebiyat anlayışının meydana gelmesine sebep olmuştur. Bu dönemde Çolpan ile başlayan yeni şiir anlayışı, Qodiriy ile temellenen Özbek romancılığı ve Fitrat’ın tiyatro eserleriyle Özbek edebiyatında tarihi bakımdan önemli yenilikler görülür.

Bolşevik devrimi ile birlikte Özbek edebiyatında yukarıda bahsi geçen yeni anlayış o döneme kadar Özbek edebiyatında görülmemiş türlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Roman da bu yeni türlerden biridir.

Özbek romancılığının doğuşu ve onun öncüsü Abdulla Qodiriy ile ilgili çalışma Aziz Merhan tarafından yapıldı.

Basımı grafiker yayınları tarafından yapılmış olan söz konusu eser toplam 272 sayfadan oluşmaktadır. Eserde Merhan önsöz hariç toplam beş ana bölüm meydana getirmiştir. Ayrıca bu beş ana bölümün altında çeşitli adlar ile toplamda 42 tane alt başlık bulunmaktadır. Eserin sayı olarak bu şekilde fazlaca alt başlıktan oluşması ele aldığı konuyu ne denli ayrıntılı olarak incelediğine bir işaret olarak gözümüze çarpmaktadır.

Eserin önsözünde Aziz Merhan yaptığı çalışmanın TÜBİTAK tarafından “Genç Kariyer” projesi olarak desteklendiğini belirtmiştir. Ayrıca önsözde kitabı okuyacak olanlar için adeta bir plan çizilmiştir ve neleri, nasıl ihtiva ettiği Merhan tarafından

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi.

kaleme alınmıştır. Yine bu bölümde yazarın çalışmasını meydana getirirken karşılaştığı kaynağa ulaşma sıkıntısını da görmekteyiz.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi toplam beş bölümden oluşan eserin ilk bölümü giriş başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında Merhan, Abdulla Qodiriy'nin Özbek edebiyatındaki ve Özbek dilini kullanımındaki durumunu ortaya koymak maksadıyla onun içinde bulunduğu siyasal ve toplumsal çevreyi ele alarak bu bölüme giriş yapmıştır. Zaten bir sanatçının özellikle de yazarın yaşadığı çevreden etkilenmemesi çok zordur. Bu sebeple Aziz Merhan'ın gösterdiği yaklaşım takdire değerdir. Merhan, Abdulla Qodiriy'nin dünyaya gelmeden önceki Türkistan bölgesinde başlayan Çarlık Rusyasının hâkimiyetinden söz ettiği bu başlıkta "The Great Game" (Büyük Oyun) olarak adlandırılan Hindistan, Pakistan ve Afganistan'ı ele geçiren İngilizlere karşı Rusların yaptığı sömürgeleştirme politikasına değinmiştir. Bir Çarlık Rusyası sömürgesi haline getirilmeye çalışılan Türkistan'da ortaya çıkan eğitimde, sulamada, din alanında, kadınların sosyal statüsünde Rusların izledikleri politikalar ele alınmıştır. Daha sonra bir diğer alt başlıkta Özbek halk edebiyatına değinen Merhan, Abdulla Qodiriy'nin romanlarındaki doğu-batı sentezinin nasıl meydana geldiğini, doğudan beslendiği edebî kaynakları göstermiştir. Qodiriy'nin beslendiği bu kaynakları gösteren Merhan, Özbek edebiyatına genel bir bakış sunmuştur. "Klasik Özbek Edebiyatı" alt başlığını taşıyan bu bölümü de iki alt başlığa ayırarak Çağatay Edebiyatı ve Hanlıklar Devri Özbek Edebiyatını konu edinmiştir. Merhan'ın bu yaklaşımı Qodiriy ve Özbek romanının okuyucu tarafından tarihsel bir süreç etrafında anlaşılmasına olanak sağlamaktadır. Aynı zamanda Merhan eser içine bu dönemlerin harita üzerindeki gösterimlerini de ekleyerek akılda kalıcı bir yöntem uygulamıştır.

Eserin giriş bölümünün dördüncü alt başlığı olarak Merhan, yeni Özbek edebiyatına değinmiştir. Yeni Özbek edebiyatını Merhan 4 ayrı başlıkta tasnif etmiştir. Bunlar hanlıklar devri Özbek edebiyatının orta Asya edebiyatları göz önüne alındığında içerik olarak farklılaşan "Geçiş Dönemi Edebiyatı", 1917 Bolşevik devrimine kadar varlığını devam ettiren "Cedit Edebiyatı", "Sovyetler Devri Edebiyatı" ve Özbekistan'ın Sovyetler Birliğinden ayrıldığını ilan ettiği 1991'den sonraki "Bağımsızlık Devri Edebiyatı"dır. Kitabın giriş bölümünün son başlığı olan "Özbek Dili" mevzusunda yazar, Özbek dilinin Rusça sözcükler ile olan ilişkisinden Arap > Latin > Kiril > Latin değişimine değinmiş ve bir tablo ile Özbek dilinin Kiril-Latin karşılığını vermiştir.

Eserin ikinci bölümü Mirvaliyev'den alınarak geliştirilen Abdulla Qodiriy'nin soy kütüğü diyagramı ile başlamaktadır. Giriş bölümünde verilmiş olan ön bilgiler çerçevesinde ikinci bölümde "Abdulla Qodiriy'nin Yaşamı, Eserleri ve Edebî Kişiliği" ele alınmıştır. Eserin bu bölümünde toplam beş alt başlık bulunmaktadır. İlk alt başlık Abdulla Qodiriy'nin 44 yıllık yaşam öyküsünün detaylıca anlatıldığı bölümdür. Merhan bu başlıkta Qodiriy'nin doğduğu çevreden çocuklukta çalıştığı yerlere, gazetecilikten yazarlığa, şairlikten mahkûm edilmesine ve gizlice

öldürülüşüne sistemli bir şekilde yaklaşmakta ve Qodiriy'nin hayatının dönüm noktası olarak sayabileceğimiz olaylara vurguda bulunmaktadır.

Abdulla Qodiriy'nin sayısı beşi geçmeyen müstakil şiirleri üzerine kısa bir inceleme eserde ikinci bölümün ikinci alt başlığını oluşturmaktadır. Sanatçılığının büyük bir bölümünü nesir ile sunmuş olan Qodiriy'nin yazarlığı üçüncü alt başlık altında ele alınmıştır. Büyük bir çoğunluğu hikâye olan yazılarını Aziz Merhan üç bölüme ayırırken kıstas olarak bu yazıların tematik özelliğini esas almıştır. Buna göre Qodiriy'nin düz yazıları “Ceditçi Anlayıştaki Eserleri”, “Bolşevik Devriminin Alkışlayan Eserleri”, “Toplumcu Gerçekçi Anlayıştaki Eserleri” şeklinde tasnife tabi olmuştur. Her başlıkta bu sınıflamalara ait eserlerin adı altında onların kısa birer tanıtmaları yapılmış ve bu eserlerin edebi mahiyeti hakkında okuyucuya bilgiler sunulmuştur. Bölümün dördüncü alt başlığında Qodiriy'nin gazeteciliği ele alınmıştır. 1917 Bolşevik devriminden sonra “Uluğ Türkistan” gazetesinde propaganda yazıları yazarak başladığı gazetecilik faaliyetleri bu kısımda yine detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Qodiriy'nin gazetelerdeki çeşitli görevleri, yazdığı yazılar, yazılardan ötürü başına gelenler bu kısmın konuları arasındadır. Qodiriy Rusçaya hâkim olması ve bizatihi kendisi de yazar olmasından dolayı çeviri faaliyetlerinde de bulunmuştur. Sanatçının bu özelliği beşinci alt başlık olan “Çevirmenliği” altında ele alınmıştır. Gogol, Çehov, Mark Twain, Emile Zola gibi Rus ve dünya edebiyatından yaptığı çeviriler hakkında bu bölümden bilgi almam mümkündür.

Eserin en önemli kısmı diyebileceğimiz Aziz Merhan'ın deyimiyle “çalışmanın belkemiği” olan üçüncü bölümde modern Özbek romanının ortaya çıkmasını sağlayan etmenler ve Abdulla Qodiriy'nin bunda oynadığı rol ele alınmıştır. Bu bölümde Özbek romanının hikâyeden gelen gelişimi genel hatlarıyla incelenmiştir. Qodiriy'nin iki tarihsel romanı bu bilgiler ışığında çeşitli yönleriyle (olay örgüsü, kişileri, eleştirileri) ele alınarak karşılaştırma yöntemine başvurulmuştur. Özbek edebiyatında yeni türlerden olan roman için “roman” terimi ilk kez Hamza Hakimzoda Niyoziy tarafından kullanılmıştır. Ancak roman olarak nitelendirilen bu eserler gerek hacim gerekse olay örgüsü bakımından hikâyelerden farksızdır. Lakin Niyoziy, Qodiriy, Mirmuhsin gibi sanatçıların roman diye sundukları hikâyelerin önemi, bu türün denemeye başlanması açısından önemlidir. Gerçek anlamdaki roman türüne ait ilk örnekler 1920'li yıllarda Abdulla Qodiriy'nin iki tarihi romanında görülür. Özbek edebiyatının ilk romanı kabul edilen Abdulla Qodiriy'nin Ütkan Kunlar (Geçmiş Günler) ve Mehrobdan Çayon (Mihraptaki Akrep) “Tarihsel ve Toplumsal Gerçeklikler”, “Üslup”, “Kişiler” gibi ana başlıklar altında karşılaştırılırken bu başlıklar altında iki romanın birçok açıdan incelenerek karşılaştırıldığını görüyoruz. Bu bölümde Qodiriy'nin bu iki romanı hakkında yazılmış olan eleştirileri de okuyucunun bilgisine sunmuştur. Merhan çalışmasının bu bölümlerini yine resimler ile destekleyerek okuyucunun sıkılmasına mani olmuş ve görsel bilgiler vererek bunların kalıcılığını sağlamıştır.

Erkan HİRİK

Eserin dördüncü bölümünde Abdulla Qodiriy ile başlayan Özbek romanının doğuşuna dair genel bir durum verildikten sonra Qodiriy'nin 1935 tarihinde Yaş Leniñçi (Genç Leninci) gazetesinde yazdığı edebî sohbetlerden bazı bölümler aktarılmıştır. Ayrıca bu bölümde Merhan, Qodiriy'nin edebî gelişimini üç döneme (yazarın deyimiyle periyot) ayırarak bunların niteliklerini ve sınırlarını vermiştir.

Eserin beşinci bölümü bibliyografyadan oluşmaktadır. Bibliyografya bölümü iki başlıkta, “Abdulla Qodiriy Bibliyografyası” ve “Genel Bibliyografya” olmak üzere tasnif edilmiştir. Bu kısımda zengin bir kaynakça karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak dönemin siyasal ve toplumsal çevresinden Abdulla Qodiriy'e doğru uzanan ve Qodiriy'nin eserlerinin Özbek romancılığına ve hatta Özbek edebiyatına yansıttıklarını gösteren bu çalışma Özbek sahası araştırmacıları için bir temel kaynak niteliğindedir. Böylesine titiz bir çalışmayı Türkoloji dünyasına sunduğu için Aziz Merhan'a teşekkürlerimizi sunuyoruz.